

KİTAP İNCELEMESİ

GÖÇEBE VE DIŞ DÜNYA

Pınar BERK¹

Kitap Künyesi: Göçebe ve Dış Dünya. Anatoly M.KHAZANOV. Çev. Ömer Suveren. İstanbul. Doğu Kütüphanesi Yayınları. 2015, 1.Baskı. Sayfa Sayısı: 511. ISBN 978-605-5227-05-0

Göçebe ve Dış Dünya isimli çalışmanın orijinali, Şubat 1984 tarihinde Nomads and The Outside World ismiyle yayımlandı. Antropoloji alanına ait olan bu değerli çalışma Türkiye’de ancak otuz bir yıl sonra yayımlanabildi. Türk topraklarına, son derece yakın olan Avrasya bozkırlarını ve bu bozkırlarda göçebe ya da yarı göçebe biçimlerde varlıklarını sürdüren toplumları da ele alan bir çalışmanın bu kadar geç Türkçe’ye çevrilerek yayımlanması, kuşkusuz ki dikkat çekicidir. Ancak yine de böyle bir çalışmanın Türkçe literatüre kazandırılması sevindiricidir. Bu çalışmada Khazanov’un temel tezi, göçebelik yerleşik toplumlardan bağımsız olamaz ya da başka bir deyişle göçebe toplumlar otarşik değildir. Bu tez şu soruları tetiklemektedir: Khazanov’ un böyle bir tezi ya da bir başka deyişle göçebe toplumlar otarşik değildir ya da göçebelik yerleşik toplumlardan bağımsız olamaz tezini ortaya atmasındaki gerekçe nedir? Khazanov’ un çalışmasının önemi nedir? Khazanov’ un çalışmasının diğer disiplinlere ya da çalışma alanlarına ne tür bir katkısı olabilir?

Anatoly Khazanov, Yahudi asıllı Rus antropolog, tarihçi ve yazardır. Khazanov daha çok İskitler ve Sarmatlar üzerine yapmış olduğu çalışmalarıyla tanınmaktadır. Ayrıca İngilizce, Rusça, Almanca ve Fransızca kaleme aldığı çok sayıda esere sahiptir. Ancak en dikkat çeken çalışmalarından birinin de Göçebe ve Dış Dünya ya

¹ Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, pinarberk93@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-2412-250X

da orijinal adıyla Nomads and The Outside World isimli çalışma olduğu söylenebilir. Çalışma yalnızca Avrasya ve Afrika'daki göçebe toplumları incelemekle kalmamakta aynı zamanda göçebe toplumlar ile komşuları arasındaki ilişkileri ele almaktadır.

Göçebe ve Dış Dünya isimli çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, pastoralizm modellerinin sınıflandırılması ve tiyolojileri ele alınmaktadır. Coğrafi ve çevresel koşulların, hem hayvancılık formlarının hem de göçebelerin beslenme alışkanlıklarının ve yaşam biçimlerinin farklılaşmasında önemli bir faktör olduğu savunulmaktadır. Bu bölümde, pastoralizmin kendine özgü bir üretim ekonomisi türü olduğu iddia edilmektedir. Ayrıca yazara göre, pastoralizm yalnızca iktisadi bir biçim değildir, aynı zamanda bir yaşam biçimidir.

Çalışmanın ikinci bölümünde göçebeliğin kökeni konusunda durulmaktadır. Bu kapsamda üç temel teoriden bahsedilmektedir. İlk teori; önceleri sadece avcılık olduğunu, daha sonra pastoralizm aşamasına geçildiğini, pastoral aşamanın ardından ise, tarım aşamasına geçildiğini iddia etmektedir. İkinci teori göçebeliğe geçişte en önemli faktörün iklim değişikliği olduğunu ileri sürmektedir. Üçüncü teori ise; pastoral göçebeliğin, bazı toplumların kendilerinden güçlü komşu topluluklar tarafından baskı altına alınması neticesinde bir başka yere sürülmesiyle ortaya çıktığını savlamaktadır. Ancak Khazanov bu üç teoriyi de katılmamaktadır. Ona göre, pastoral göçebelik çok yönlü ve karmaşık bir olgudur. Bu nedenle pastoral göçebeliği tek bir etkenle açıklamak mümkün değildir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde yazar, göçebe toplumların hiçbir zaman içine kapanık olmadıklarını, göçebe toplumlarda özellikle ailelerin nüfusu ve kuşak sayısı arttıkça bu duruma paralel olarak, yerleşik hayata geçme isteğinin de artacağını iddia etmektedir. Şecereleleri, sosyal bütünleşmeyi sağlamada önemli faktörlerden biri olarak görmektedir. Yerleşik toplumlar ile göçebe toplumlar kıyaslandığında; yerleşik toplumlarda iş gücünün ya da emeğe olan ihtiyacın daha fazla olduğunu ve bunun içinde yerleşik toplumlarda köle emeğinden verimli şekilde yararlandığını, oysa göçebe toplumlarda kölelerin kaçması daha kolay olduğu için onlardan istenilen düzeyde

yararlanılamayacağını savunmaktadır. Khazanov'un bir diğer iddiası da göçebe toplumların adem-i merkezîyetçi bir yapıda olduğudur.

Dördüncü bölümde göçebelerin dış dünya ile nasıl ve ne şekilde uyum sağladığı üzerinde durulmaktadır. Yazar, göçebe toplumların dış dünyaya uyum sağlamak için seçecekleri yöntemlerin; toplumların ekonomik ihtiyaçlarına, sosyo politik hedeflerine bağlı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca göçebe toplumların tarım ve el işi ürünlerini elde etmek için yerleşik toplumlarla ticaret yapmaktan başka bir çarelerinin bulunmadığı vurgulanmaktadır.

Son bölümde ise, göçebelerin devletleşmesi, göçebe devlet oluşumlarındaki temel tipler ve eğilimler üzerinde durulmaktadır. Yazar, göçebe toplumların oluşturduğu devletlerin, yerleşik toplumlar ile bütünleşme düzeyine göre üç biçimde sınıflandırılabilceğinden söz etmektedir. Khazanov, birinci türdeki devletlerde vassal- haraç ilişkisi benzeri bir ilişkinin söz konusu olduğundan ve bütünleşmenin yalnızca siyasi düzeyde kaldığından bahsetmektedir. Bu tipe de Altın Orda Devleti, Hunlar, Karahitaylar, Dzungar Hanlığı, Göktürk Devletini örnek göstermektedir. İkinci tür devletlerde, göçebelerin yerleşik toplumlarla tek bir sosyo-politik sistem içerisinde bütünleşmelerinin yanı sıra kısmen de olsa iktisadi bütünleşme söz konusu olabilmektedir. İkinci tür devlete örnek olarak, Selçuklu Devleti, Karahanlılar, Yuan Devleti, Buhara Hanlığı verilmektedir. Üçüncü tür devletlerde ise, göçebe toplumlar ile hâkimiyet altına alınan yerleşik toplumlar arasında sosyo-ekonomik ve siyasi sistem ortaya çıkmakta ve aralarında işbölümü oluşmaktadır. Yazar, üçüncü tür devletin hangi devletler olduğunu çalışmada doğrudan vermemektedir. Ancak okurlar üçüncü türe yönelik anlatımdan yola çıkarak bu devletlerin hangisi olduğu konusunda tahminde bulunabilir. Bu doğrultuda üçüncü tür kapsamına; Osmanlı Devleti, Babür Devleti, Ching ve Mançu Hanedanlığı'nın girdiği ileri sürülebilir.

Khazanov'un çalışmadaki temel tezi, göçebelik, yerleşiklikten bağımsız olamaz. Başka bir deyişle göçebe toplumlar otarşik değildir. Khazanov'a göre, varolan kaynaklar ile nüfus yoğunluğu arasında bir dengesizlik söz konusudur. Örneğin, doğal kaynaklar olan su ve otlaklar doğada dengeli bir şekilde bulunmamaktadır. Buna ilave olarak; tarım, balıkçılık, avcılık gibi ekonomik faaliyetler uzun dönemde problemleri çözmeye olanak sağlamamakta, yalnızca kısa

dönemli bir rahatlama sağlamaktadır. Khazanov'un bu noktadaki iddiası, tüm göçebe tiplerinin ciddi şekilde dış dünyaya bağımlı olduğudur. Yazarın bir diğer iddiası da bütün göçebe tipleri için genel geçer bir sosyal örgütlenmenin olmadığıdır. Bu çalışmanın ciddi şekilde dikkat çekmesindeki en önemli faktörün, Khazanov'un göçebelere farklı bir perspektiften ele almasından kaynaklandığı söylenebilir. Kitaba önsöz yazan Gellner'e göre, göçebe ve göçebelik konularının farklı bir perspektifle ele alınması Rus geleneğinden kaynaklanmaktadır. Rus tarihi ve Rus halkının hafızasında göçebe ve göçebelik konusu diğer Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında çok büyük bir öneme sahiptir. Zira ilk Rus devleti göçebeler tarafından yıkılmıştır. Rus kimliğinin, mitolojinin oluşmasında göçebe istilaları derin etkiler bırakmıştır. Bunun yanı sıra Marksist gelenek ve on dokuzuncu yüzyılda Rus bilim camiasında hâkim olan akademik gelenekte göçebe ve göçebelik gibi konuların daha fazla ilgiye mazhar olmasına sebep olmaktadır.

İnsanlığın evriminde toplumlara ve yönetimlere ilişkin iki sınıflandırma vardır. Bunlardan ilki, üretim tarzı yaklaşımıdır. Diğeri ise, medeniyetler yaklaşımıdır. Üretim tarzı yaklaşımı, Marks ve Engels'in düşünceleri etrafında şekillenirken, medeniyetler yaklaşımı; Weber, Eisenstadt, Tonybee, Spengler, Shils gibi bilim insanlarının düşünceleri etrafında şekillenmektedir. Oysa Khazanov'un yaklaşımı gerek üretim tarzı yaklaşımı içerisinde yer alan Marks'ın gerekse medeniyetler yaklaşımı içerisinde yer alan Weber'in yaklaşımlarından farklıdır. Yani Khazanov'un göçebe toplumu yaklaşımı bu iki sınıflandırmanın dışında üçüncü bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Marksist yaklaşım içerisinde; ilkel toplum, köleci toplum, feodal toplum, kapitalist toplum ve sosyalist toplum biçiminde bir sınıflandırma yapılmaktadır. Bu şema içerisinde ilkel toplumdan sınıflı topluma geçişin ara formları olarak Asya tipi ve Cermenik toplumlarında bulunmaktadır. Oysa Khazanov'un göçebe toplum yaklaşımında Asya tipi ve Cermenik toplum aşamalarına rastlanmamaktadır. Aynı şekilde Khazanov'un göçebe toplum yaklaşımı, Weber'in geleneksel otorite, karizmatik otorite ve yasal-ussal otorite tiplerinin hiçbirine birebir uymamaktadır. Bu durumu Khazanov ça-

lišmasında da Őu Őekilde belirtmektedir: “Bazı gcebe önderlerin kökenleri ve gücü kullanışları itibariyle geleneksel otorite sınıfına gir-seler de karizmalarını başarılarına borçludurlar. Örneđin, Cengiz Han karizmasını başarılarına borçludur” (s.280). Ancak yasal-ussal ya da bürokratik otoritenin görüldüğü bazı durumlar da söz konusudur. Yasal-ussal otorite ya da bürokratik otorite genellikle gcebe reislik idaresinin bir st düzeye evrildiği durumlarda ortaya çıkmaktadır.

Yazarın çalışmasındaki dikkat çekici tezi, özellikle de gcebe toplum yaklaşımı onun çalışmasını diğer çalışmalardan ayırmaktadır. Ancak her çalışmada olduğu gibi Khazanov’un çalışmasında da eleştiriye açık bazı noktalara değinilebilir. Bunlardan ilki, kitabın son bölümünde yer alan devlet türleriyle ilgilidir. Khazanov, birinci tür ve ikinci tür devletlere ilişkin somut örneklere doğrudan yer verirken, nc tür devlet kategorisi içerisinde yer alan devlet örneklerini doğrudan vermemektedir. Bu durum hangi devletlerin nc tipe girdiğine ilişkin tahmin yürütülmesine yol açmaktadır. Ancak bu tahminlerin de doğruluğu tartışmalıdır. Eleştirilmesi gereken ikinci husus; Khazanov, çalışmada belirli etnik gruplarla ilgili genel ve n yargılı açıklamalar yapma çabası içerisine girmiştir. Örneğin, Khazanov farklı tarihsel dönemlerde yaşamış olan İskitler ile Cengiz Han döneminin Moğol İmparatorluğunu aynı kefeye koymuş ve bu iki devlet sanki birbirinin aynısıymış gibi değerlendirmede bulunmuştur.

Sonuç olarak, Gellner’in aydınlatıcı nsz ve kitabın yalın ve dikkat çekici anlatımı kitabın antropoloji bilim alanının dışında eğitim alan kişiler tarafından da kolay bir Şekilde okunmasını sağlıyor. Ayrıca kitapta Türk devlet geleneğinin kökenlerinin bulunduğu Avrupa coğrafyasının incelenmesi ve Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Selçuklular gibi Türk devletlerine de yer verilmesi hem yaşadığımız coğrafyanın hem de nasıl betimlenirse betimlensin tarihte kurulan Türk devletlerinin halen önemli ve incelenmeye değer bulunduğunu gösteriyor.

